

Формування у старших дошкільників з порушенням мовленнєвого розвитку вміння скласти порівняльний опис

Омеляненко А.В.

Вступ

Упровадження Базового компонента дошкільної освіти в Україні та концепції мовної освіти актуалізувало проблему розвитку зв'язного мовлення дошкільників, зокрема порівняльного опису як одного із його видів. Психічні процеси дошкільника з порушенням мовленнєвого розвитку визначаються ступенем сформованості знань, умінь та навичок дитини і виявляються в соціальній та інтелектуальній активності у колі дорослих та однолітків.

Науковці О. Запорожець, Д. Ельконін, Г. Костюк, І. Синиця стверджують про єдність мови та мислення. Мова реалізується і здійснюється у зв'язному мовленні, яке педагоги (Л. Виготський, Т. Комарова, В. Котляр, Н. Кириченко, Н. Сакуліна,) розглядають і як засіб спілкування, і як засіб передачі суттєвої інформації, також як засіб організації та планування різних видів людської діяльності, та засіб естетичного впливу на думки та почуття людей.

Особливого значення проблема взаємозв'язку в розвитку логічного мислення та зв'язного мовлення набуває в закладі дошкільної освіти, тому що саме тут діти навчаються правильно висловлювати свої думки в зрозумілій для оточуючих формі. Одночасно з розвитком мовлення у дітей розвивається мислення. На цьому наголошував ще К. Ушинський, який зазначав, що розвивати в дітей дар слова, означає майже те саме, що розвивати в них логічність мислення.

Порівняльний опис предметів, явищ, результатів продуктивно-творчої діяльності – один із видів зв'язного мовлення, який спирається на мисленнєву операцію порівняння. Порівняння як засіб розвитку логічного мислення дітей дошкільного віку було предметом дослідження педагогів, психологів, лінгводидактів (А. Богущ, Н. Гавриш, Г. Сорокіна, А. Зрожевська, О. Компаній, Л. Рускуліс). Ними було висвітлено значення порівняння, можливості

опанування дітьми дошкільного віку порівнянням, труднощі, які трапляються дітям у проведенні порівняння. Психологами та лінгводидактами (Н. Бабич, Д. Баранник, Г. Сорокіна, С. Ласунова, А. Зрожевська, Л. Міненко) були визначені типи порівняння (одночасне та послідовне), встановлені рівні сформованості вмінь складати порівняльний опис, підкреслена роль наочності в навчанні порівнянню та порівняльному опису. Необхідно зазначити, що психологічні аспекти проблеми представлені детальніше, аніж лінгводидактичні. Зокрема, зазначимо, що при загальному інтересі до проблеми розвитку зв'язного мовлення, малодослідженим залишається питання про зміст та прийоми роботи з порівняння та навчання порівняльного опису дітей з порушенням мовленнєвого розвитку.

1. Характеристика опису як функціонально-смислового типу зв'язного мовлення.

Номінативне визначення «опис» як термін використовується у різних галузях наук, серед яких: логіка, теорія наукового дослідження, дидактика, лінгводидактика, лінгвістика. Т. Донченко, М. Вашуленко, В. Собко розглядають цілу низку номінативних значень поняття «опис» та зазначають, що як науковий (гносєлогічний) термін, він може використовуватися тільки у значенні фіксації результатів дослідження і, тим самим, позначати конкретну специфічну операцію наукового дослідження, функцію наукового пізнання, яка співвідноситься з іншою його функцією – поясненням. Лінгводидактиня В. Собко висвітлює опис в контексті динамічної структури дослідницького процесу, яка розгалужується на чотири основні послідовні етапи: спостереження, опис, пояснення, передбачення. Вона зазначає, що опис, з одного боку, елементарна процедура, з іншого боку – це складне явище у гностичному відношенні. На її думку, опис складається з пізнавальних дій, серед яких: мовленнєвий аналіз даних дослідження, відбір параметрів, які цікавлять дослідника, абстрагування, співставлення, порівняння окремих елементів експерименту з відповідними положеннями науки, позначення елементів

експерименту певними термінами, знаками і фіксація цих елементів за допомогою запису [1].

Для нашої роботи цікавим є тлумачення опису літературознавцями. Ф. Бацевич, М. Кочерган висловлюють думку про те, що опис за способом зображення має багато спільного із живописом, тому що вони відображають один момент якої-небудь події чи стану предмету.

У лінгвісти існують різні номінативні визначення поняття «опис». Низка авторів розглядають опис як мовленнєву форму (М. Брандес, О. Кожина), як функціонально-смісловий тип мовлення (О. Нечаєва, К. Сєражим. М. Пентилюк).

У нашій роботі, спираючись на теорію типології мовлення ми будемо розглядати опис, як функціонально-смісловий тип мовлення, який є типізованим різновидом, як зразок, модель монологічного повідомлення у вигляді перерахування одночасних або постійних ознак предмета оформлення у визначеній мовній структурі.

Зупинимось докладніше на характеристиці опису, запропонованій дослідницею О. Нечаєвою. Вона розглядає його як констатувальне, об'єктивне мовлення зі статичним у часовому плані змістом, перелічувальною формою та прямою модальністю. Ознаками в описі можуть бути як прості властивості (зріст, колір, величина), так і складні характеристики (захоплюється театром, працює режисером), які позначаються як словами іменникових частин мови, так і дієслівними формами, що позначають не лише стан, але й дію, набуваючи при цьому якісного значення. Одночасність ознак в описі виражається тим, що в кожному описовому контексті дієслова використовуються тільки в одному визначеному часі. Поєднання різних видо-часових форм дієслів в описі вважається недопустимим. Опис має значення повідомлення та розглядається лінгвістами як стала мовленнєва структура. Функціональне призначення опису – це описувати предмети, дії, явища. У його логічну основу покладено розумові процеси, завдяки яким формуються судження. У мовленні йому відповідає речення як мовна одиниця. На думку Л. Добраєва, судження в процесі мислення

об'єднуються між собою в синхронні логіко-мисленнєві форми для сприймання, відображення, вираження статичності різноманітних ознак.

Описовий текст за структурно-композиційним критерієм має три частини: перша частина, в якій передається загальне враження від предмета, вказується на його призначення, дається оцінка; друга частина, в якій розкриваються ознаки предмета, що підтверджують загальну характеристику; висновок. Дослідники-лінгводидакти (В. Бадер, А. Богуш, Н. Гавриш, І. Головка, А. Зрожевська, О. Компаній), які студіюють питання ознайомлення дітей дошкільного та молодшого дошкільного віку зі структурою тексту, вибудовують структуру опису із врахуванням функціонально-сміслових типів мовлення. М. Пльонкін, спираючись на точку зору О. Нечаєвої про опис як функціонально-смісловий тип мовлення, зазначав, що він є відповіддю на поставлене запитання: «Який?». Опис вирізняється статичністю, оскільки передбачає перерахування постійних або одночасних ознак. У структурі опису автор виділяє загальну тезу, загальну оцінку. На його думку, в першому реченні розпочинається опис, у наступних уточнюється загальна картина. Після перерахованих ознак у останньому реченні відбувається підсумкова, завершальна оцінка предмету опису. Структурним початком в описі під час перерахування ознак найчастіше є напрямок, місцезнаходження (справа-зліва, близько-далеко), частини предмету, колір, призначення.

Логіка структури опису може співпадати з логіко-синтаксичною схемою, яку запропонували Н. Гавриш, А. Зрожевська, В. Кунін, Л. Шадріна. За цією схемою спочатку потрібно назвати предмет: «Це – ...»; потім дати йому загальну характеристику: «Він такий ...»; виокремити найсуттєвіші ознаки, елементи, властивості: «У нього є ...»; назвати його можливі дії, або з ним: «Він може ... або його можна ...» та висловити своє ставлення до предмета: «Мені так подобається, що він ...»[2].

Розглядаючи опис як окремий функціонально-смісловий тип мовлення, нам важливо визначити також, що являє собою дискурс як особливе утворення усного мовлення дітей дошкільного віку. Зазначимо, що на сучасному етапі

дискурс інтерпретується як центральне поняття у визначенні змісту та методики роботи з розвитку зв'язного мовлення та розглядається різними науками, серед яких: лінгвістика, психолінгвістика, лінгводидактика.

Лінгводидактичні дослідження А. Зрожевської, Л. Порядченко, проведені з дітьми дошкільного віку показують, що в них зовнішні зв'язки домінують у складанні зв'язного висловлювання, зокрема опису. Серед зовнішніх засобів зв'язку дослідники Г. Солганик, Ф. Бацевич найчастіше називають лексичні і лексико-граматичні, до яких відносять лексичний повтор, займенникову і синонімічну заміни. На основі цих засобів в тексті утворюються різні види зв'язку. Найчастіше мовознавці виділяють два види зв'язку – ланцюжковий та паралельний. Ф. Бацевич виокремлює ці види зв'язків, аналізуючи судження, з якими він ототожнює «рух» думки в тексті. Саме цей рух думки, як вважає вчений, об'єднує судження в єдине ціле³.

Виділяючи ланцюжковий і паралельний види зв'язку лінгвісти вважають за можливе використання їх у всіх типах текстів, відмічаючи при цьому, що паралельний зв'язок більше використовується в описі.

Як будь-який правильно організований текст, опис має смислову і структурну єдність, характеризується зв'язністю і цілісністю. Всі його частини взаємопов'язані і взаємообумовлені.

Композицію опису визначають його структура і мікротеми, які розкривають змістовий наповненість тексту.

Опис характеризується замкнутістю структури, яка визначається першим і останнім реченням тексту; характер цих речень залежить від предмету який описується та від мети опису.

В описі не допускається змішування часових планів, він характеризується єдністю видових та часових форм дієслів. Цим опис відрізняється від розповіді.

В описі частини, ознаки, властивості предмета спрямовані на розкриття об'єкта, про який сказано на початку тексту, в початковому, організуючому реченні, яке виступає тематичним ядром всього висловлювання, тому тут провідним засобом зв'язку виступає паралельний.

У навчанні дітей дошкільного віку складати зв'язні описові тексти необхідно враховувати особливості структури цього виду висловлювання, вчити дітей дотримуватися її, показувати їм, що в описі говориться про ознаки, властивості предмета, які допомагають слухачеві уявити цілісний образ об'єкта, який описується.

Лінгвісти розглядають дискурс як готовий об'єкт, як результат мовленнєво-мисленнєвої діяльності; психологи і психолінгвісти досліджують не стільки сам дискурс, скільки процес його породження і розуміння; при цьому дослідників цікавлять, насамперед, внутрішні механізми мисленнєвої діяльності, а не сам дискурс.

Суттєвою рисою у дослідженнях сучасних психологів і психолінгвістів є такий підхід до аналізу мовленнєвої діяльності, який вивчає не просто дискурс як кінцевий продукт, а процес його породження. При цьому, вчені Л. Виготський, М. Жинкін, І. Зимня зазначають, що мовлення, як і будь-які інші види діяльності, починається з мотиву, бажання щось сказати; воно підпорядковується певній меті; мотив і мета визначають задум майбутнього висловлювання, його зміст, думку, яка буде потім виражена у слові.

Оскільки метою нашого дослідження є формування у дітей уміння створювати зв'язне висловлювання, порівняльний опис, важливо розглянути питання про мотивацію мовленнєвої діяльності. Це важливо ще й тому, що в низці психолого-педагогічних досліджень О. Запорожця, О. Леонтьєва встановлено залежність ефективності навчання між відношенням того, хто навчається до початкових вимог та власних мотивів діяльності. Дослідники мовлення підкреслюють, що мотиви і цілі мовленнєвої діяльності завжди лежать поза межами самого мовлення. Бажання сказати, на думку І. Зимньої, О. Леонтьєва, О. Лурія, завжди виникає в ситуації спілкування, в межах певної немовленнєвої діяльності – праця, навчання чи гра. Заслуга цих авторів полягає в тому, що вони розглядають мовленнєву діяльність з моменту сприймання й аналізу ситуації, яка забезпечує мотиваційну сторону мовлення і визначає обмеження форми, типу і стилю висловлювання.

Ці висновки ми будемо враховувати в навчанні дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку складати порівняльний опис. Так, зокрема, важливо в навчанні створювати такі ігрові, уявні, ситуації, які б мотивували мовленнєву діяльність дошкільників, спонукали їх до складання конкретного висловлювання.

Ефективність навчання зв'язного мовлення, зокрема, і описового неможлива без врахування та реалізації комунікативної спрямованості мовлення. Ситуативний, ігровий, уявний характер мовленнєвих завдань, які пропонуються дітям для розв'язання, допомагають їм усвідомити, для кого і для чого створюється дискурс, висловлювання. У психології й психолінгвістиці істотним фактором ефективності навчання вважається ставлення, відношення дитини до навчальних вимог. У педагогічних дослідженнях також зосереджують особливу увагу на поліпшенні якості порівняльного опису за умови мотивації мовленнєвої діяльності. Багаточисленні приклади в освітній практиці, коли вихователі роблять спроби мотивувати мовленнєву діяльність дітей. Звернемо увагу на те, що мотив пропонується дітям дуже прямолінійно, як мета, наприклад; «Слухайте уважно все, що я буду говорити і вчиться складати описи», «У кого вийде найкраще, той буде розповідати малюкам» або «Найкращі описи ми напишемо в альбом для батьків»

Зазначена мотивація потужно активізує вольові зусилля дитини, тоді як перед педагогом залишається невиконане завдання – викликати у дошкільника потребу пошуку.

У психологічному дослідженні Г. Сорокіної було зроблено висновок про те, що для дитини недостатньо однієї пропозиції виконати пізнавальне завдання, необхідно ще активізувати її розумову діяльність, щоб дитина не тільки зрозуміла, але й «прийняла» його, щоб воно зачепило її дитячі інтереси. Якщо всі ці умови не забезпечуються, то в такому випадку дитина буде діяти як простий виконавець.

У лінгводидактичних дослідженнях розглядалися інтегровані питання про те, як мотивувати мовленнєву діяльність дітей, викликати у них бажання

описувати об'єкти. Дослідники А. Зрожевська, Л. Порядченко, С. Ласунова беруть сміливість стверджувати, що найкоротший та найефективніший шлях – це створення мовленнєвої ситуації з конкретним адресатом та обставинами, завдяки якій би у дітей виникало бажання долучитися до мовленнєвого спілкування, відбувалося стимулювання та виникнення певного комунікативного наміру (дізнатися про будь що, поділитися з кимось своїми думками, пояснити будь що комусь, навчитися чогось, переконати в чому будь кого).

Оскільки провідним видом діяльності для дітей є гра, то у молодшій та середній групах дослідники мотивувати мовленнєву діяльність дітей шляхом створення різних мовленнєвих ігрових ситуацій

У старшому дошкільному віці можна використовувати різні варіанти мовленнєвих ситуацій. Так, В. Гербова розробила й запропонувала використовувати природні мовленнєві ситуації, в яких задовольняється природна потреба дитини в комунікації.

Як підкреслює С. Ласунова робота над описом вправляє дітей в розумових операціях аналізу, синтезу, розвиває спостережливість, вчить помічати красу та своєрідність кожного предмету, явища, виробляє смак до точного й образного слова, вчить дошкільників будувати свої висловлювання в певній формі, розвиває естетичний смак і творчу уяву [4]. Ознайомлення дітей дошкільного віку з описом, на думку Т. Донченко, сприяє повному розумінню дітьми пояснення, чіткому виконанню завдань, які пропонуються вихователем [5].

У дошкільній лінгводидактиці проблема навчання дошкільників описовому мовленню завжди розглядалось в загальному контексті розвитку зв'язного мовлення.

У всіх педагогічних дослідженнях, об'єктом яких була мовленнєва діяльність дітей, автори посилаються до педагогічної спадщини К. Ушинського, оскільки саме йому належать праці, в яких окреслено вплив рідної мови на розвиток дитини і розкрито конкретні методи навчання. Визначаючи «розвиток дара слова» як одну із цілей початкового навчання дітей рідної мови,

К. Ушинський запропонував різноманітні вправи і визначив вимоги до них. Серед них такі: вправи мають бути самостійними, щоб дитина сама обирала тему свого твору; систематичними, щоб знаходити зв'язки з попередніми, опиратися на них і робити крок вперед; логічними, щоб знаходити головну думку і освоїти саму систему викладу. При цьому вчений розробив і низку рекомендацій щодо навчання дітей опису. Так, вчений визначив послідовність роботи з навчання дітей опису. Він вважав, що розпочинати необхідно з усних і письмових відповідей на запитання про колір, розмір, форму предметів, які діти безпосередньо сприймають у класі; потім можна переходити до опису предмета, який дитина добре знає, який уважно розглянула в класі, але опису якого немає в книжці. На другому році навчання пропонувалися дітям завдання з порівняння двох предметів, описи фізичних явищ⁶.

Навчання порівняльному опису також має відбуватися за поступовим ускладненням: а) опис одного предмету із двох; б) паралельний опис предметів, які безпосередньо сприймаються та в) паралельний опис предметів по пам'яті.

Зазначимо, що для нас в цьому дослідженні важливими є два висновки. Перший: описи природи для дітей є найбільш складними, оскільки вимагають високого рівня узагальнення і навички складати розгорнуті висловлювання. Другий: в системі описів про природу найбільш складним є опис окремого предмету або явища природи.

У дошкільній лінгводидактиці питання навчання зв'язного мовлення досліджувалось лінгводидактами в різних напрямках: методика навчання переказу (Р. Габова, І. Непомняца, Н. Малиновська), навчання дітей творчої розповіді (Н. Орланова Н. Гавриш, Т. Постоян), розвиток пояснювального мовлення (Н. Кузіна). Не спиняючись на аналізі всіх напрямів досліджень щодо розвитку зв'язного мовлення, зазначимо що методика навчання дітей складати різні типи зв'язного мовлення вибудовувалася дослідниками без врахування логіко-сміслових та структурно-функціональних особливостей типології мовлення. У спрощеному погляді на монолог, висвітленому в цих дослідженнях, не була зосереджена увага на специфіці й особливостях монологічного мовлення

в різних комунікативних ситуаціях, а також на різних мовленнєвих намірах як наслідку відображення дитиною різних об'єктивно існуючих взаємозв'язків – просторових, часових, причинно-наслідкових та інших.

Спробу обґрунтувати впровадження функціонально-сміслового підходу до навчання типології монологічного мовлення дітей робили Л. Федоренко і Г. Фомічова – провідні науковці в галузі методики мови, але в методиці розвитку мовлення дітей дошкільного віку такий підхід не отримав підтримку при визначенні змісту розвитку мовлення. І, як наслідок, у закладах дошкільної освіти не відбувається методично організована систематична робота з розвитку монологічного мовлення дітей з урахуванням мовної специфіки кожного із різновидів мовлення: розповіді, опису та міркування.

В окремих адресованих вихователям посібниках згадується про навчання розповіді й опису, використовуються терміни «сюжетна розповідь» та «описова розповідь», хоча практично не розглядаються питання ні про загально-сміслові їх значення, ні про мовну структуру, ні про особливості функціонування таких монологічних висловлювань, ні про значення їх для інтелектуального розвитку дітей.

Позитивні конструктивні зрушення існуючих засад розвитку зв'язного мовлення дітей дошкільного віку пов'язані з педагогічними дослідженнями, виконаними під керівництвом А. Богущ, Н. Гавриш, Ф. Сохіна, О. Ушакової. Насамперед Ф. Сохін чітко обґрунтував необхідність формування елементарного усвідомлення явищ мови і мовлення – це положення стало стрижневим в усіх дослідженнях, в яких науковий інтерес був пов'язаний із завданнями мовленнєвого розвитку. Він стверджував, що зв'язне мовлення акумулює до себе всі досягнення дитини в оволодінні рідною мовою. При цьому Ф. Сохін підкреслював, що складання зв'язного висловлювання має бути довільним, цілеспрямованим, спланованим. Істотною у довільності й усвідомленості складання монологу виступає здатність вибирати мовні засоби, які доречні до змісту мовлення та умов спілкування. Окрім того, у формуванні зв'язності мовлення передбачається її збагачення складними синтаксичними

конструкціями, засвоєння синонімічних рядів, оволодіння багатозначністю слова і різноманітними засобами художньої виразності.

Ідеї вище названих учених поділяє А. Зрожевська. В її дослідженні визначена нова послідовність введення об'єктів та видів опису в процесі навчання рідної мови, доведена ефективність формування умінь і навичок описового мовлення у дітей п'ятого року життя, якщо дотримуватися загальної структури тексту, вибудовувати мікротеми, використовувати різноманітні мовні засоби зв'язку. У підґрунтя методики навчання дітей середньої групи складати опис авторкою було покладено функціонально-смісловий підхід до типології монологічного висловлювання. У зв'язку з цим, як зазначає дослідниця, варто звернути увагу на невпорядкованість термінів, невизначеність та неточність у розумінні термінів «розповідь», «опис», «міркування». Вона зазначала, що змішуванням цих термінів пояснюється не завжди лінгвістично обґрунтовані методичні рекомендації, які подаються в методичних посібниках. Лінгводидактиною доведена необхідність і важливість навчання дітей середнього дошкільного віку означеного типу висловлювання, з тієї причини, що вміння описувати позитивно впливає на розумовий і мовленнєвий розвиток дитини. Дошкільник вчиться помічати красу та своєрідність кожного предмета і складати про нього опис. Серед першочергових завдань у процесі навчання опису дослідниця називає навчання дітей обстеженню предмета. Для системи занять, запропонованих дослідницею, характерне ретельне продумуванням запитань до дітей, правильні відповіді на які допомагають скласти зв'язний описовий текст. Роботу в старшій групі А. Зрожевська пропонує продовжувати на основі отриманих у середній групі умінь і навичок, які на цьому віковому етапі необхідно закріплювати та розширювати [7].

Безсумнівно, що основний зміст опису – це виділення ознак та властивостей об'єкта, вміння знаходити їх залежить, в першу чергу, від рівня розвитку спостережливості дитини. У дослідженнях Б. Баєва, Г. Костюка, І. Синиці, В. Логінової зазначається, що діти молодшого, середнього, і навіть, старшого віку не можуть орієнтуватися в істотних ознаках предметів, називають окремі

якості чи властивості, перераховують найяскравіші частини; не можуть скласти речення, а просто називають окремі слова окремі частини предмету. Все ці факти свідчать про недостатній рівень розвитку спостережливості у дітей. Підвищенню рівня розвитку спостережливості, на думку вчених-дидактів та методистів, ефективно можуть слугувати такі вправи: бачити навколишні предмети і виділяти в них головні частини і суттєві ознаки; об'єднувати, групувати ці ознаки; називати ознаки словами; описувати ознаки реченнями, установлюючи між ними зв'язок. Розпочинати цю роботу науковці рекомендують із другої молодшої групи закладу дошкільної освіти та продовжувати практично у всіх вікових групах, але змінювати прийоми, ускладнювати матеріал спостереження. Ми пристаємо до позиції науковців Б. Баєва, А. Зрожевської Г. Костюка, І. Синиці, В. Логінової, які з метою розвитку спостереження і підготовки дітей до опису рекомендують такі методи та прийоми. Це можуть бути дидактичні ігри, вправи, наприклад: «Що побачив, скажи», «Хто більше побачить і краще скаже» тощо. Мета таких ігор, вправ поступово ускладнюється, наприклад, розглядаючи картинку, діти спочатку називають об'єкти, які там намальовані, потім називають предмет та одну із ознак (наприклад, колір чи величина), після цього – предмет ознаку та дію; предмет, ознаку, дію, місце розташування тощо.

Відгадування та пояснення відгадок, також спрямовано на розвиток спостережливості та описового мовлення. Спочатку діти вчаться відгадувати загадки, потім їх складати. Наприклад, дітям пропонується 5-6 іграшок для розглядання їх зовнішнього вигляду та визначення якостей – кольору, форми, розміру, матеріалу. Поява іграшок може бути обіграною – «Новою поштою» доставлено посилку. Потім про одну іграшку загадується загадка. Діти відгадують про яку іграшку ця загадка і пояснюють свою відгадку. Поступово діти підводяться до самостійного складання загадок.

Можна рекомендувати і сумісне складання описів. Наприклад, в гості до дітей приходить кошеня. Його розглядають («Яке кошеня? –Маленьке, пухнасте. –Як його можна назвати лагідно? –Кошенятко, котик, киця. –Що любить кошенятко? –Молоко. –Давайте разом опишемо його»). Використовується логіко-

синтаксична схема опису; вихователь починає речення, а діти продовжують: «Це ... (кошеня). Воно ... (маленьке, пухнасте). Мені кошеня ... (подобається). Хто хоче описати котика?». Поступово логіко-синтаксична схема опису ускладнюється.

Навчити дітей виділяти ознаки предметів можна за допомогою питань, які спрямовують їх на виділення й порівняння суттєвих ознак. Наприклад: «Якого кольору шуба у вовка? А у лисиці?»; «Вовк великий чи маленький? А мишка яка?»; «Про кого із звірів можна сказати – великий? маленький?»; «Подивиться на вуха тварин. Які вони у вовка? у ведмедя? у лисиці? у зайця?».

Проблема розвитку описового мовлення потрапила в поле наукового інтересу багатьох дослідників С. Ласунової, Л. Порядченко, Г. Сорокіної, Т. Гризик, Л. Рускуліс, О. Компаній.

С. Ласунова досліджувала розвиток описового мовлення старших дошкільників засобами української народної іграшки. Відмітимо, що у визначені критеріїв та показників сформованості навичок описового мовлення, автор виділяє такі, як структурно-композиційна будова розповіді, логічна послідовність її частин; кількість мікротем опису; кількість речень різних за конструкцією. Тобто, визначається намір автора підходити до опису як до функціонально-смыслового типу тексту. Разом з тим, і в змісті дослідження, і в критеріях та показниках спостерігається зміщення таких понять як «опис» і «розповідь» [8].

Дослідження Л. Порядченко, присвячене вивченню описового мовлення старших дошкільників будується з урахуванням теорії типології мовлення. В ньому опис розглядається як функціонально-смысловий тип мовлення і навчання типових особливостей. У дослідженні робиться важливий висновок, щодо необхідності в навчанні описам враховувати специфіку мовного матеріалу, різноманітність синтаксичних конструкцій, словосполучень, необхідних для побудови цього типу висловлювання [9].

У сучасній лінгводидактиці початкової освіти методика навчання порівняльного опису розробили Л. Рускуліс, В. Каліш, Л. Міненко, В. Собко.

Сутність навчання, запропонована цими авторами, зводиться до того, що на основі спостереження реалізується метод порівняння, спрямований на виявлення схожого і відмінного в певних об'єктах. Означений прийом, на думку Г. Сорокіної, Л. Рускуліс, застосовується, здебільшого, в процесі власних висловлювань у формі порівняльного опису. Як підкреслюють дослідники Т. Донченко, В. Собко, О. Лобчук, порівняльний опис будується за допомогою слів-зв'язок *як, мов, немов*. Науковці стверджують, що процес навчання дітей порівняльного опису має відбуватися з урахуванням певних правил. Серед яких, на думку А.Омеляненко такі: предмети порівнюються за однаковими ознаками (форма з формою, розмір із розміром, смак зі смаком). Так, наприклад, у дидактичній грі «Порівнюємо предмети» дітям практичним шляхом було пояснено, що: по-перше, порівнюючи два предмети, слід знайти і вказати на їх відмінності та подібності; по-друге: предмети (явища) порівнюються за однією якістю – форма з формою, величина з величиною, колір з кольором; по-третє: порівнювати можна різними способами: одночасно проводити порівняння однієї тієї ж самої ознаки, або по черзі – спочатку один предмет, потім другий, порівнюючи з першим [9]. Г. Сорокіна, Л. Рускуліс, О. Компаній найбільш прийнятними у складанні порівняльного опису називають дві схеми. До першої схеми входять такі структурні компоненти: зачин, опис першого об'єкта, опис другого об'єкта, закінчення. До складу другої схеми автор пропонує такі компоненти: зачин, опис однакових і різних ознак двох об'єктів, закінчення. Практичне засвоєння змісту схем має відбуватися, на думку О. Компаній, Л. Рускуліс, Г. Сорокіної в дидактичних іграх, мовленнєвих вправах, ігрових уявних ситуаціях. Так, дітям пропонували розглянути зображення серпокрильця і ластівки, подумати та дати відповідь на запитання: який у пташок колір, розмір, чим відрізняється у них хвости, з чим їх можна порівняти. Потім автор рекомендує поділити дітей на дві підгрупи, кожна з яких складає порівняльний опис двох пташок за обраною схемою. Як зауважують О. Компаній, Л. Рускуліс, Г. Сорокіна, скласти порівняльний опис можливо двома способами: способом паралельного порівняння, коли відбувається одночасне порівняння будь-яких

ознак двох предметів; способом послідовного порівняння, у цьому випадку спочатку описується перший предмет, а потім другий у співставленні з першим. У кінці порівняльного опису може бути зроблений висновок-закінчення, в якому зазначається для чого порівнювалися предмети та за якими ознаками.

Необхідно підкреслити, що на основі знань про порівняння предметів, способи порівняння, структурні особливості тексту молодші школярі навчалися створювати порівняльні описи. Головна цінність для нас зазначених досліджень полягає в тому, що в них зроблений висновок про те, що порівняльний опис як один із видів зв'язного мовлення доступний дітям 5-7 років, процес навчання означеному типу тексту доцільно починати з порівняльних описів добре знайомих, зовнішнє схожих предметів. З теоретичної точки зору важливо зазначити, що порівняльний опис спирається на підвалини мисленнєвої операції порівняння, тому для нашого навчання цінним є висновок про те, що дітей дошкільного віку необхідно ознайомлювати із функціональним призначенням порівняння, формувати вміння порівнювати предмети. Це конче необхідно, ще й тому, що за результатами досліджень Т. Донченко, В. Бадер, М. Вашуленка, без спеціального навчання учні навіть середньої ланки освіти не завжди знають як правильно порівнювати предмети та явища довкілля.

В сучасних освітніх дошкільних закладах не ведеться методично-організована систематична робота з розвитку монологічного мовлення дітей з урахуванням мовної специфіки кожного із різновидів мовлення, зокрема і описових.

В адресованих вихователям сучасних методичних посібниках даються рекомендації щодо навчання дітей описам, але практично не розглядаються питання на про загально-сміслову його значення, ні про мовну структуру, ні про особливості функціонування цього висловлювання, ні про значення його для інтелектуального розвитку дитини, тощо.

Методисти, разом з ними вихователі, без будь-якого теоретичного, методичного обґрунтування вільно користуються термінологією, коли різні типи мовлення називаються, то «сюжетною розповіддю», то «жанром».

У зв'язку з невпорядкованістю термінів, невизначеністю і неточністю в розумінні розповіді, опису, міркування, і в навчальних посібниках, і в практиці роботи спостерігається змішування цих понять (сюжетна розповідь, описова розповідь), тому подаються не завжди лінгвістично обґрунтовані методичні рекомендації.

Отже, проаналізувавши лінгводидактичну літературу, визначили, що змістово-фактуальна інформація у порівняльному описі може бути подана у двох видах моделей: послідовного та паралельного порівняння. У заголовку порівняльного опису відображається інформація про опис двох чи декількох предметів. Найуживанішим варіантом у заголовку є сурядні сполучники («Яблуко й апельсин», «Автобус і тролейбус») та множина іменника (у порівняльному описі однорідних предметів, наприклад, «Метелики», «Пташки»). Для порівняльних описів обов'язкова категорія інтеграції, коли кожне речення підпорядковане загальній, основній інформаційній думці. У порівняльних описах є прагматична установка, конкретна установка на слухача: навчити розрізняти схожі предмети (лось і олень, бджола й оса), або, навпаки, звернути увагу на подібність предметів проти їх зовнішніх відмінностей «Кімнатні квіти». У процесі навчання складати порівняльний опис в продуктивно-творчій діяльності слід звернути увагу на широке використання наочності (демонстрація малюнків, виробів, аплікації, предметів, які будуть порівнювати та описувати), структурно-логічних схем, мовленнєвих ситуацій, які допомагають зрозуміти життєву значущість порівняння та порівняльного опису, його призначення та адресатів. Не дивлячись на те, що в дослідженнях, щодо розвитку зв'язного мовлення визначається функціонально-смісловий підхід у навчанні дітей різним видам висловлювання, в практику роботи цей підхід не впроваджується.

2. Експериментальна модель формування вмінь дітей старшого дошкільного віку з порушення мовленнєвого розвитку складати порівняльний опис

Започатковуючи формувальний експеримент, ми припустили, що ефективність формування вміння дітей старшого дошкільного віку буде залежати від низки педагогічних умов: активізація логічної операції порівняння; формування уявлень про структуру порівняльного опису; збагачення лексико-граматичних засобів вираження порівняльних залежностей; широке використання результатів продуктивно-творчої діяльності.

До методичного апарату експериментальної моделі формування вміння складати порівняльний опис увійшли методи і прийоми навчання. Серед методів: спостереження, різні види бесід, розглядання результатів продуктивно-творчої діяльності (малюнок, аплікація, ліплення), читання художніх творів та заучування віршів, дидактичні ігри. Прийоми: зразок порівняльного опису вихователя та його наступний аналіз, лексичні та граматичні вправи, пояснення, оцінка дитячих порівняльних описів, репродуктивні та проблемні запитання, ігрові мовленнєві ситуації.

До методичного забезпечення експериментальної моделі формування вміння складати порівняльний опис увійшли конспекти експериментальних занять з наскрізним героєм «Порівняйком» тексти ігрових мовленнєвих ситуацій, дидактичних ігор.

Ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з порівняльним описом відбулося в бесіді, яка складалася з таких структурних елементів:

1. Дітей познайомили з порівнянням, яке було у вигляді лялькового хлопчика на ім'я Порівняйко: «Цього лялькового хлопчика звати Порівняйко, його ім'я походить від слова «порівнювати»; він вміє гарно розмовляти, тому що він майстер влучного порівняння».

2. Розглядання символу для того, щоб пояснити дітям, що означає «влучні» порівняння, обговорювали, чому в Порівняйка в одній руці – апельсин, а в другій – сонце; зазначили, що порівняння в нього дуже вдалі, справді сонце схоже на

апельсин. Разом з дітьми зробили висновок про те, що для вдалого порівняння треба бути дуже спостережливим і уважно дивитися на предмет, картину або тварину, які потрібно буде описувати

3. Порівняйко навів приклади порівнянь у вірші та запропонував розглянути дитячі малюнки до нього.

На занятті з розвитку мовлення дітям було запропоновано послухати та порівняти два описові тексти на одну тему – «Осінній ліс» – складених Мудрою Совою та Цокотливою Сорокою.

Мудра Сова склала енциклопедичний опис, який мав інформаційний характер про стан лісу в осінню пору року: «Восени в лісі відбуваються зміни. Листяні дерева змінюють забарвлення із зеленого на жовтий та червоний кольори. Поступово вони скидають листя, утворюючи на землі пласт пожухлого листя. Дерев стають голими. Вранці часто бувають тумани».

Водночас, з іншого боку, Цокотлива Сорока запропонувала художній опис осіннього лісу, в якому використовувалися засоби образності, що передають захоплення автора яскравими фарбами золотої осені: «Гарно в осінньому лісі! Все навколо покрито жовто-золотими фарбами. Подекуди червоніють осики, урочисто переливаються світло-золоті берези та багряно-бронзові дуби. Осіннє сонце ще трохи тепле. Його м'які промені освітлюють навколо спокійним, рівним світлом. Все більше і більше стає під ногами килим з пожухлого листя, він накриває галявинки побурілої трави. Вранці ліс стоїть у легкому туманному серпанку. Краса осіннього лісу зачаровує».

Дітям ставили завдання дізнатися, хто який склав опис і чому. Чим вони відрізняються? Щоб звернути увагу дітей на образність художнього опису, їх просили визначити як ставиться Цокотлива Сорока до краси осіннього лісу, запитували, якими словами вона описує дерева, листя, сонце. За допомогою таких запитань дітей підводили до усвідомлення суттєвої різниці між описами без вираженого ставлення автора до того, що зображено та з використанням емоційної оцінки об'єкта опису. Також звертали увагу дітей на відмінності в

інтонаційному оформленні висловлювань, наголосивши на тому, що про гарне треба говорити ніжно, лагідно, пестливо.

Діти самостійно добирали прикметники до слів на осінню тему у грі «Скажи, який». За допомогою поданих дітьми характеристик (осінь – рання, пізня, дощова, тепла; небо – похмуре, сіре, хмарне; дощ – дрібний, холодний) вихователь склав свій опис (за картинами) осіннього лісу. Так було продемонстровано дітям, як яскраві слова прикрашають собою опис.

На наступному занятті діти допомагали Порівняйку, який попросив дітей написати оголошення про те, що загубилося його улюблене кошеня, але з такою умовою, що з оголошення всім буде зрозуміло, як сильно ляльковий хлопчик його любить. Для ілюстрації того, що означає скласти «гарний» опис, було проведено вправу з підбору образних слів у тексті. На початку заняття дітям читали вірш В. Ліфшиця «Сіамський кіт» та запропонували знайти в ньому означення («Як автор описує кота? Який кіт?»). Отож, дітям було продемонстровано зразок художнього опису вихователя. Потім старшим дошкільникам пропонувалося самостійно підібрати визначення до знайомих об'єктів. У цій роботі великого значення надавалося не тільки цікавій для дітей ситуації, але й різнокольоровим ілюстраціям. У наступній частині заняття за зразком вихователя діти склали свої описи кошеняти. Опис був колективним, кожен називав якусь одну ознаку, вихователь записував. Щоб закріпити уявлення про особливості опису, вихователь нагадував їм який початок, середина, кінець, слова-зв'язки між частинами висловлювання.

Успішність і результативність навчання на цьому занятті можна оцінити за вмінням дітей знаходити і пояснювати означення в авторському вірші, а також у складеному ними оголошенні. Діти виділили у тексті вірша означення «таємничий кіт», проте пояснити його не змогли відразу. Тоді вихователь підібрав до цього виразу синонім «загадковий», звернувши увагу на звички котів.

Потім для кожної дитини було запропоновано скласти опис за власним малюнком про власне кошеня. Наведемо приклад опису Микити С. із емоційною оцінкою зовнішніх чеснот кота: «Пропало дуже красиве кошеня. У нього біла

шерстка, а хвостик чорний-чорний, наче в сажі. Тільки в нього такі блакитні очі, як небо. Він пухнастий і таємничий. Допоможіть мені знайти це красиве кошеня». Зменшувально-пестливі суфікси у складі слів («шерстка», «хвостик»), посилення характеристики за допомогою повторення прикметників («чорний-чорний»), а також неодноразове вживання слова «красивий» – всі ці засоби забезпечили емоційність в описовому висловлюванні. Яскравості опису надали порівняння «блакитні, як небо», «чорні, як у сажі».

На наступному занятті з розвитку мовлення застосовувалися елементи змагання. Діти ділилися на команди, які представляли дві рекламні агенції. Перед кожною командою було поставлене завдання: скласти рекламу будь якому об'єкту – рослині, тварині чи птаху. Ідею з рекламою вважали продуктивною тому, що діти добре знайомі з цим поняттям і часто чують або бачать зразки рекламної продукції. Дошкільникам пояснили, що для рекламування об'єкта його потрібно похвалити. Для дітей зразками образних текстів та епітетів служили вірші В. Ліфшиця про кішку сіамської і сибірської породи. Під час читання діти розглядали власні ліпні роботи з пластиліну свійських тварин, птахів чи рослин. Після цього представники рекламних агенцій самостійно складали рекламу тій чи іншій тварині. Для оцінки описів вихователь запитував, яке цуценя (курча) хотіли би придбати покупці і чому?

Далі на занятті по ознайомленню з художньою літературою знайомили дітей з порівнянням у художньому тексті В. Сухомлинського «Крило вивільги». Для того, щоб дошкільники занурилися в образну мову твору, щоб їм було легше його сприйняти, перед дітьми була виставлена колективна робота акварельними фарбами на тему «Листопад», читання тексту проводилося під музичний супровід А. Вівальді «Пори роки». При цьому символ порівняння згадувався в інструкції вихователя: «Порівняйко приніс нам невеличке оповідання. Послухайте та знайдіть у ньому порівняння».

Діти легко знайшли порівняння «листочок, мов ранкова зоря – рожевий і лагідний», «а цей, як вечірня заграва на вітряний день», проте інші порівняння їм вдалося знайти лише за допомогою вихователя. Це пов'язано з тим, що автор

не використовує порівняльних конструкцій зі словами «схожий», «ніби». Однак, за допомогою запитань вихователя та звернення до їх минулого досвіду дошкільники пояснили схожість листочків та листопада з перелітними птахами: «яскравий і красивий, немов крило вивільги. Мабуть, сиділа колись тут вивільга, а зараз приснилося кленові її крило» (Олена Ш).

Надалі закріплювалися уявлення дітей про опис на занятті з розвитку мовлення. Діти опинилися у ситуації, в якій їм необхідно було виправити Порівняйка, що зробив помилки в оголошенні на радіо про зникнення лося і оленя із зоопарку. Мотивація допомоги Порівняйкові забезпечила успішне розв'язання завдання: з'ясувати, які слова в реченнях оголошення зайві. Наводимо приклад складеного опису за власними аплікаціями лося та оленя: «Це олень. Він дуже граційний, бо має королівську поставу. А його роги схожі на корону. Копита оленя ніби витончені туфлі. У нього великі чорні очі та гостра мордочка. А на тулубі багато світлих цяточок. Красивий олень» (Галя І.)

Це висловлювання можна розглядати як повноцінний опис оленя, що складається з двох мікротем. Кожна мікротема розкриває дві основні ознаки лісового звіра: граційність і красу загалом. В описі переважає паралельний зв'язок, виражений лексичним і займенниковим повторами. Речення прості поширені та складносурядні.

У комунікативних ігрових ситуаціях, змодельованих на занятті з розвитку мовлення, діти знову опинялися в ролі помічників, наприклад: Петрик П'яточкін не пояснив своїй матері яку лисичку і зайчика він хоче мати. Потрібно допомогти Петрику описати лисичку і зайчика, показавши при цьому, чому вони подобаються, чому вони дуже красиві, чому він їх так хоче отримати. Отже, дітей налаштовували на те, як необхідно перераховувати яскраві ознаки. Кожній дитині було запропоновано для опису її власний малюнок гуашевими фарбами. Вихователем були запропоновані такі зразки порівняльного опису:

Лисичка і зайчик.

Лисичка і зайчик – це лісові звірі. Вони зовсім різні. Носик у лисички довгий і тоненький. У лисички очі хитрі. У лисички маленькі вушка. Шубка у лисички-

сестрички золотиста. У лисички лапки однакові Хвостик у лисиці довгий, пухнастий.

Лисичка і зайчик.

Лисичка і зайчик – це лісові звірі. Вони зовсім різні. Носик у зайчика короткий і кругленький, як гудзик. Очі у зайчика лякливі. У зайчика великі, довгі вуха. Шубка у зайчика улітку сіренька, а взимку біленька. У зайчика передні лапки короткі, а задні довгі. Коли він біжить вниз, то перевертається.

Формування у дітей елементарних понять про структуру опису починалося з правильно організованого розглядання об'єктів, продуманої послідовності запитань, спеціальних вправ, пояснення вихователя. Послідовність в описі залежить від уміння дітей поетапно обстежувати предмет – від сприйняття його в цілому до виділення істотних ознак. Тому вихователь ставить запитання у певному порядку, вчить дітей думати, в якій послідовності вони будуть описувати об'єкт. Допомогти дітям дотримуватися логіки викладу матеріалу, спланувати свій опис покликані моделі-схеми, схеми-пиктограми.

У процесі складання зв'язного висловлювання у дітей трапляються певні труднощі. Вони часто не знають, як розпочати висловлювання і чим його закінчити. Пропонували дітям у процесі розглядання об'єктів, у запитально-відповідальній формі показати можливі зв'язки між реченнями. Найбільш поширеним засобом зв'язку є повторення. Розглядаючи їжачка, можна провести таку вправу: –«Це хто?» – «Це їжак». – «Хто колючий? – «Їжак колючий.» – «У кого на спині голки?» – «У їжачка на спині голки». У запитанні є ключове слово, яким дитина буде оперувати у своїй відповіді.

Інший варіант постановки запитань, коли правильна форма слів, які повторюються, прихована у самому запитанні: «Хто це? – «Це зайчик». – «Які вуха у зайця? – «У зайця довгі вуха». – «Який хвіст у зайця? – «У зайця короткий хвіст».

Ми використовували прийом, коли діти наслідуючи зразок, описують іграшку в ігровій ситуації. Так, Петрик П'ятючкін пропонує дітям погратися в гру «Скажи, як я». Сутність цієї вправи – сумісний з Петриком або з іншим казковим

персонажем опис об'єктів (малюнків, аплікації, виробів з пластиліну чи глини). Коротко опишемо цю вправу. Дитина й Петрик обирають собі малюнки. Спочатку Петрик починає опис: «У мене ведмежатко». Дитина вступає в гру і починає описувати свій малюнок: «У мене лисичка». Петрик продовжує: «Ведмідь великий, бурий». Дитина: «Лисичка маленька, руда» .

Зміст такої вправи поступово ускладнюється. Спочатку для опису пропонуються однотипні результати продуктивно-творчої діяльності, потім – результати, які різняться між собою окремими ознаками і, нарешті, зовсім різні.

У першому варіанті, коли описуються практично однакові малюнки, діти відновлюють звичайно повністю структуру речення, яку запропонував Петрик; у другому варіанті вони починають замінювати в реченні окремі слова, як правило прикметники; в третьому варіанті діти, зберігаючи структуру речення, самостійно наповнюють його новим словесним матеріалом.

Для підвищення ефективності навчання дитині пропонували посісти місце того, хто навчає, а казковий герой мав описати так, як дитина. Відомо загальновідомо, що порівняння є основою будь-якого розуміння і мислення, дитина пізнає довкілля через порівняння. Воно допомагає встановлювати відношення та зв'язки між предметами та явищами, співвідносити між собою загальні, родові, видові поняття. Все в житті пізнається через порівняння, але дитину дошкільного віку порівнянню потрібно навчати цілеспрямовано і систематично, постійно поглиблюючи й удосконалюючи цей процес.

Під час проведення вправ на порівняння предметів попередньо уточнювали поняття форми, кольору, величини та інших ознак зіставлення. Спочатку дітей вправляли у порівнянні однотипних предметів, які відрізняються якоюсь однією ознакою (наприклад, яблука, м'ячі, кубики, апельсини різного кольору, але однакові за формою); потім порівнювали предмети, які належать до однієї тематичної групи («Овочі», «Фрукти»); у подальшому переходили до порівняння предметів різних груп, але тих, що мають одну-дві спільні ознаки (м'яч - яблуко - помідор). Такі вправи сприяють розвитку зорового і слухового

сприймання, уваги до понятійної сторони мовлення і розглядаються як пропедевтичні вправи до самостійного опису предметів.

Дієвим засобом формування у дітей старшої групи вміння порівнювати є різні види загадок. Для вирішення цих завдань використовувалися описові і порівняльні загадки, до яких діти проявляли пізнавальний інтерес. У них широко були представлені різноманітні засоби виразності. Нами був здійснений підбір незнайомих для дітей загадок з великою кількістю епітетів. Увагу дітей зосереджували на епітетах та художніх означеннях, завдяки яким діти можуть відгадати загадку. Розкладені перед дітьми їх власні малюнки служили відгадками. Таким чином, діти зосереджувалися на виділених у загадці означеннях і вибирали відповідний малюнок. Після відгадування загадки хлопчик Порівняйко пропонував дітям згадати почуті епітети: «Якими словами сказав про синичку?», «Якими словами сказав про снігуря?». У такий спосіб була проведена підготовча робота для складання власних описів у другій частині заняття.

Метою гри «Що на що схоже» було навчання самостійно складати порівняння. За допомогою цієї гри діти вчилися знаходити схожі та відмінні ознаки в об'єктах на малюнках та порівнювати їх. Спочатку діти використовували порівняльні звороти, пов'язуючи порівнювані об'єкти за допомогою слів «як», «ніби», «схожий» («їжачок схожий на ялинку»). Потім дітям необхідно було знайти ознаку порівняння і назвати її у повному порівняльному звороті («їжачок такий же колючий як і ялинка»). Підказкою дітям служили малюнки: «Курча як кульбаба», показували малюнки курчати і кульбаби. Потім діти самостійно гралися з картинками, вибираючи пари схожих об'єктів і порівнюючи в описі з допомогою запропонованих їм слів. Наприклад: «Груша схожа на лампочку. Вона вгорі маленька, а внизу більша».

Для закріплення вміння дітей виділяти в об'єктах загальну ознаку проводили дидактичні ігри «Чому схожі?» та «Дізнайся за описом». У першій грі кожній дитині пропонували малюнки із зображенням різних об'єктів. Діти повинні були вибрати два малюнки, на які схожий той чи інший об'єкт, та

виділити загальні ознаки в порівняннях, орієнтуючись на приклад вихователя: «мухомор такий же плямистий, як сонечко, а за формою схожий на капелюх».

У грі-вправі «Дізнайся за описом» потрібно було впізнати предмет за методом виключення. До кожного опису виставлялася серія картинок. У першій серії дітям представили зображення снігу, пухнастого білого кошени та морозива. Вихователь перераховував ознаки: білий...пухнастий... (діти піднімають картинки снігу та кошени)...холодний...(снігу та морозива) ...м'який (морозива та снігу). Ознаки перераховувалися повільно, з паузами, оскільки під час пауз дітям необхідно було зосередитися і порівняти картинки за ознаками.

Далі завдання ускладнилося: добір засобів образності діти мали здійснювати у контексті цілісного висловлювання. Воно було присвячене опису лісових звірів, великі малюнки яких спочатку були закриті. Робота над описами починалася з того, що вихователь відкривав картину тварини (лисиця) і пропонував дітям помилуватися нею. Потім, вказуючи на частину тіла тварини (хвіст), спонукав дошкільників до підбору його характерних ознак (довгий хвіст), виразних ознак (красивий пухнастий хвіст) та порівняння. На основі виділених ознак складалися цілісні описи. Частини тіла тварини виділяли для того, щоб у дітей не залишилась поза увагою жодна особливість тієї чи іншої тварини. Описи діти складали спочатку колективні, коли вихователь підказував початок, слова-зв'язки між частинами опису та між реченнями, а також нагадував про необхідність узагальнюючої фрази («Що скажемо в кінці про лисичку?» - «Приваблива лисиця!»).

На занятті з розвитку мовлення використовували ігрову ситуацію: для того щоб знайти викрадену злою чаклункою ялинку в зимовому лісі, дітям необхідно було описати зимовий ліс, виконати лексичні вправи «Скажи лагідно», «Назви зимові слова», які були спрямовані на активізацію лексики в описі зимового лісу. Виконання завдань постійно супроводжувалося показом мальовничих ілюстрацій, читанням віршів про зимовий ліс та підбором ознак про різні об'єкти. На «Загадковій» галявині діти складали описові та порівняльні загадки про лісових звірів, а дійшовши до мети, хвалили ялинку гарними словами. Якщо

під час «подорожі» діти склали самостійні висловлювання про окремі об'єкти, то завершальним завданням було написати великого колективного листа Святому Миколаю, який теж мав описовий характер. Діти описували те, що вони бачили і що їм особливо сподобалося.

Необхідно наголосити на впевненості і готовності, з якою діти розпочинали опис множинних (ліс) та одиничних (білочка) об'єктів на цьому занятті. За власною ініціативою діти добирали художні порівняння: «сніг як білий килим», «колір білоччиного хвоста, як вогонь».

Ми пропонуємо дітям пограти в гру «Бюро знахідок», в якому зберігаються загублені речі. Нами було підібрано до заняття 4-5 пар предметів, схожих за кількома ознаками, наприклад, два автомобілі, двох зайців, дві ляльки, два іграшкових будиночки, дві вази для квітів. У першій частині заняття діти обирали для себе іграшку, розглядали її, називали окремі ознаки за запитаннями вихователя. Потім вихователь брав на себе роль чергового по бюро знахідок, а діти за бажанням – клієнти цього бюро, яким треба довести, що саме ця іграшка, а не схожа на неї інша, належить їм. Проілюструємо таким діалогом:

Вихователь. Можливо, ви не цього зайчика загубили, адже у нас два зайчики?

Аліна О. (розглядає двох зайчиків). Ні, це мій зайчик. Бачите, мій зайчик маленький, а той – великий. У мого немає хустки, а у цього зайчика є синя хустка на голові. Мій зайчик уміє повертати лапки, а цей зайчик не вміє.

Вагомим методом у формуванні вміння скласти порівняльний опис є використання різних видів вправ: аналітичних, конструктивних, творчих. Серед них такі: доповнення речень, розпочатих вихователем, потрібним за змістом словом на позначення ознаки предмета. Наприклад: *У гуски шия довга, а у качки ...*; складання речень за запитаннями. Наприклад: *Які на смак лимон і апельсин?*; виділення і називання контрастних ознак двох предметів. Наприклад: *Дерево високе, а кущ – низький*; послідовне виділення ряду ознак, які відрізняють між собою предмети однієї групи. Наприклад: *ялинка і береза, білий гриб та мухомор*.

Поступово, коли діти оволоділи порівняльним способом зіставлення в парі з дорослим, вихователь пропонував виконати завдання самостійно. Вихователь організовував розглядання результатів продуктивно-творчої діяльності (малюнок, апплікація, ліплення), спрямовуючи процес сприймання запитаннями в такій послідовності: спочатку просить назвати предмети, виокремити кілька суттєвих ознак кожного, потім просить сказати, чим відрізняються ці предмети, і тільки потім – чим вони схожі. Наголосимо на важливості мотивувати завдання, щоб активізувати інтелектуальну та мовленнєву діяльність дитини, зробити її привабливою, цікавою для дітей.

Висновок

У загальній системі мовленнєвої роботи в закладі дошкільної освіти розвиток зв'язного мовлення є одним із головних завдань. У формуванні зв'язного мовлення, яке включає і описове, чітко прослідковується тісний зв'язок між мовленнєвим та пізнавальним розвитком дітей.

У сучасній методиці розвитку зв'язного монологічного мовлення посилено лінгвістичний аспект при відборі змісту роботи з дітьми. Робота вибудується з урахуванням особливостей різних типів текстів. Навчання відбувається шляхом формування мовних узагальнень, шляхом усвідомлення дітьми правил складати опис, розповідь, міркування. Порівняльний опис – це функціонально-смісловий тип мовлення, який є типізованим різновидом монологічного повідомлення, в якому порівнюються одночасні або постійні ознаки об'єкта та має для цього певну мовну структуру. Порівняльний опис проаналізовано як усталену форму дискурсу, що характеризується певним змістом, мовними засобами і композиційною побудовою.

Запропоновано експериментальну методичку, що базувалася на основі моделі та експериментальної програми однією із методичних ідей якої було виокремлення обов'язкових умінь, що визначають основне завдання роботи з навчання дітей старшого дошкільного віку складати порівняльний опис. Потлумачено вміння складати порівняльний опис як здатність дитини свідомо

виконувати практичні дії, які передбачають побудову власних висловлювань. Формуванню означених вмінь сприяла низка вправ, дидактичних ігор, ігрових мовленнєвих ситуацій. Успіх формування умінь складати порівняльний опис залежав від застосування ефективних методів, прийомів, форм і засобів навчання.

Анотація

У статті висвітлюється питання навчання дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку складати порівняльний опис предметів, явищ, результатів продуктивно-творчої діяльності як одного із видів зв'язного мовлення, який спирається на мисленнєву операцію порівняння. У загальній системі мовленнєвої роботи в закладі дошкільної освіти розвиток зв'язного мовлення є одним із головних завдань. У формуванні зв'язного мовлення, яке включає і описове, чітко прослідковується тісний зв'язок між мовленнєвим та пізнавальним розвитком дітей.

У сучасній методиці розвитку зв'язного монологічного мовлення посилено лінгвістичний аспект при відборі змісту роботи з дітьми. Навчання відбувається шляхом формування мовних узагальнень, шляхом усвідомлення дітьми правил складати опис, розповідь, міркування. Порівняльний опис – це функціонально-смісловий тип мовлення, який є типізованим різновидом монологічного повідомлення, в якому порівнюються одночасні або постійні ознаки об'єкта та має для цього певну мовну структуру. Автором запропоновано модель експериментальної програми, яка складалася із вправ, дидактичних ігор, ігрових мовленнєвих ситуацій, які були ефективними у процесі формування вмінь дітей старшого дошкільного віку з порушення мовленнєвого розвитку складати порівняльний опис.

Література

1. Собко В.А. Формування в учнів початкових класів умінь складати тексти-описи: Автореф. дис....канд.пед. наук. К.,1989. 21с.

2. Гавриш Н.В. Розвиток зв'язного мовлення дошкільнят. К.: Шкільний світ, 2016. 119 с.
3. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. К.: Видавничий центр «Академія», 2014. 344 с.
4. Ласунова С.В. Розвиток описового мовлення старших дашкільників засобами української народної іграшки: Автореф. дис...канд.пед.наук: 13.00.02. Одеса, 2000. 20 с.
5. Донченко Т.К. Формування в учнів поняття про типи мовлення і типологічну структуру тексту. *Дивослово*. 2014. № 4. С.23-25
6. Ушинський К.Д. Рідне слово. Вибрані педагогічні твори. К.:, 1989. С.183-185.
7. Зрожевська А. Я. Опис – основа зв'язної розповіді. *Дошкільне виховання* 2011. №2. С. 4-5
8. Ласунова С.В. Розвиток описового мовлення старших дашкільників засобами української народної іграшки: Автореф. дис...канд.пед.наук: 13.00.02. Одеса, 2000. 20 с.
9. Навчання дітей старшого дошкільного віку складати розповіді-роздуми: монографія. Донецьк, 2009. 196 с.

Alla OMELIANENKO,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor

(Berdiansk State Pedagogical University)

Berdiansk State Pedagogical University

4 Schmidta St., Berdiansk, Zaporizhzhia region, 71100, Ukraine

**THE FORMATION OF THE ABILITY TO MAKE A COMPARATIVE
DESCRIPTION IN OLDER PRESCHOOLERS WITH IMPAIRED SPEECH
DEVELOPMENT**

1. Characteristics of description as a functional-semantic type of coherent speech.

2. An experimental model of the formation of the skills of older preschool children with impaired speech development to make a comparative description